

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.6>

УДК 811.323:130.2

САКРАЛЬНІСТЬ У МОВОТВОРЧОСТІ М. РИЛЬСЬКОГО

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна,

Tetiana KOTS,

доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики Інституту
української мови НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001

E-mail: tetyana_kots@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

Doctor of Philological Sciences,
Senior Researcher of the
Department of Stylistics, Language
Culture and Sociolinguistics, Institute
of the Ukrainian Language of
National Academy of Sciences of
Ukraine,

4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net

Стаття присвячена аналізу мовних засобів сакральності як стильової категорії, що охоплює урочисто-піднесений, традиційно усталений реєстр експресивних мовних засобів на позначення ціннісних доміант образних книжних синтагм релігійного стилю. Особливу увагу звернено на розкриття стилістичного потенціалу біблійних слів і висловів у ранній мовотворчості М. Рильського. Розкрито мовні механізми сакральності як засобу створення мовного колориту, урочистої, піднесеної тональності, естетичної довершеності, позитивнооцінного звучання поетичного слова. Виконуючи стилістичну, композиційну, прагматичну функції у художньому тексті, сакральні одиниці є виразниками індивідуально-авторської рецепції мови Святого письма і водночас виявом тягlosti духовної пам'яті нації.

Ключові слова: сакральність, сакральні засоби, біблійні слова, біблійні фразеологізми, церковнослов'янізми, ідіостиль.

М. Рильський разом з іншими поетами-неокласиками (М. Зеровим, М. Драй-Хмарою, П. Филиповичем) творив у епоху українського відродження, виводячи українську літературу на новий культурний рівень. Поетична мова цієї когорти митців успадкувала ціннісні й естетичні надбання своїх попередників – класиків, романтиків і, абстрагуючись від соціально-ідеологічної реальності часу, збагатилася новим психологічно-символістським словесно-стильовим виявом світової культурної спадщини, провідне місце в якій займає Біблія.

Експресивні слова-символи і вислови зі Святого письма в українській поетичній творчості початку ХХ ст. розкривають нові семантико-стилістичні механізми словесно-естетичного колориту, розширюючи межі сакральності як стильової категорії мови. В. Агєєва наголошує, що, «...київські неокласики були найпослідовнішими в обстоюванні модерністських цінностей і перспектив. Вони хочуть творити високе, елітарне, урбаністичне мистецтво, закорінене в поважну культурну традицію, незмінно дбають про досконалість форми, відточеність стилю, «контур строгий» і вибудовують... ієрархію мистецьких вартостей, наголошують принцип відбору, а відтак і канонізації, продиктований естетичним смаком, а не ідеологічними переконаннями» [Агєєва 2012: 36].

М. Рильський починав свій творчий шлях у час, коли літературна течія символізму згасала, а в культурному просторі України наростала увага до естетики світу, гармонії людини й природи, умиротвореності, християнських традицій у контексті світової мистецької спадщини. Біблія як об'єднаний еталон християнського віровчення та світоглядних, ціннісних, моральних, етичних принципів українців стала для поета живильним джерелом сакральності поетичного слова. В одному з листів 1913 року до найближчого гімназійного друга (котрому, до речі, присвячені й деякі вірші десятих–двадцятих років) Михайла Алексєєва поет писав: «...а цікавлять мене переважно питання релігійного і якоюсь мірою морального плану». Сакральність стала естетичним каноном перших десятих збірок поезій М. Рильського, серед яких «Синя далечінь» (1923); «Крізь бурю і сніг» (1925), «Гомін і відгомін» (1929); «Де сходяться дороги» (1929), у яких виразним є усвідомлення й мовне осмислення присутності *Бога*, *Божої руки*, *Божого промислу* у всіх реаліях людського життя: *Змовкне ріг далеким співом золотим, / Ми у темнім лісі, ми в яру яснім. / А над нами – Бог* (Тут і далі цитуємо за виданням: Павло Тичина, Максим Рильський. Вибране. Харків: Фоліо, 2011: 289).

Традиційним художнім засобом вираження сакральності в мові М. Рильського є біблійні фразеологізми, які ввійшли до реєстрів не лише словників біблійних слів та виразів, а й до загальнономовних фразеологічних і тлумачних словників, напр.,

до «Словника української мови» в 11-ти томах (К., 1970 – 1980): *лепта вдовиці* – «порівняно невеликий, убогий вклад у щонебудь спільне»; *содом і гоморра*: «а) крайне безладдя; метушня, шум; б) крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь»; *вавилонське стовпотворіння* – «безладдя, гармидер, при якому люди не розуміють один одного». Набуваючи позитивного чи негативного звучання, афоризми зі Святого письма в поетичній мові семантично переосмислюються, збагачуючи фразеологію української літературної мови. Основою образно осмислюваних таких сталих одиниць в ідіостилі М. Рильського є влучні висловлення з Біблії, сюжети про «створення світу», «гріхопадіння і вигнання з раю», «всесвітній потоп», «вихід з Єгипетської неволі», «народження Ісуса Христа», «тайна вечеря», «хресна дорога», напр.: *Чи ти моя, чи це омана? / І звідкіля / Спливає знов обітована / Моя земля?* (Рильський 2011: 231).

Їхнє вживання набуває виразного сакрального змісту в зіставленні з профанними явищами земного життя, напр.: *Куди веде моя дорога? / Кому це листя шелестить? / Як небо полюбить без Бога? / Як без диявола прожить? / Содом шумить, і я в Содомі / Сміюсь, втопаючи в вині / І голоси напівзнайомі / Кричать забуте щось мені. / В святій задимленій блакиті / Лице божественне тремтить... / Usta його напіврозкриті, / Та слово їх не долетить* (Рильський 2011: 244); *Блаженні будьте уші, що почули / Святого щастя золотий закон! / Воно – в вінку із виноградних грон / Мене в брудній таверні не минуло* (Рильський 2011: 286).

Художнє осмислення біблійних сюжетів в ідіостилі поета пов'язане з його релігійним досвідом, з духовною атмосферою часу (відчуттям безпорадності людини в безбожному світі) і з вічною проблематикою поетів-модерністів – гріховності краси та естетизації зла. М. Рильський у вірші «Мислі», протиставляючи *тьмі* (до створення світу), *світло, зірчасті дороги* (після створення світу) метафорично осмислює відому біблійну подію – створення світу, напр.: *У тьмі віків Господь творив, / Творив усе з нічого / В просторі зорі засвітив / І проложив у тьмі віків / Зірчасті дороги* (Рильський 2011: 414). Сакральність мови вірша виявляється і у вживанні

церковнослов'янізмів (*благословення, рождення*), і у зверненні до Біблійного мотиву приреченості земного життя людини: *Синам землі він душу дав / І дав благословення, / Щоб кожен, хто живе, страждав, / Без цілі падав і вставав / До смерті од **рождення*** (Рильський 2011: 414). Сему приреченості, слабкості, недосконалості земного життя посилює біблійне протиставлення оцінності добра і зла, *Божих заповідей і гріха*, на яких ґрунтується християнське віровчення: *І на скрижалях кам'яних / Він висік **заповіти**, – / Але не дав нам, як на сміх, / Снаги виконувати їх, / А дав снагу – **грішити*** (Рильський 2011: 414), а також емоційні порівняння: *І стало нас, **немов зірок**, / У вічному просторі, / Але дрібні ми – **як пісок**, / А наші молитви – **чайок** / **Безсилий крик на морі*** (Рильський 2011: 414).

На початку ХХ ст., зазначає В. Агеєва, церква в Російській імперії була підпорядкована державі, що мало негативне сприйняття в суспільстві [Агеєва 2012: 48]. Реалії часу, безперечно, позначаються на тому, як світлий біблійний образ розп'ятого Христа як символу страждань і його воскресіння як символу перемоги життя вічного у вірші «Мислі» (*Учитель учнями розп'ятий, / Цар у терновому вінку, / Безсмертний, що прийшов попрали / Своєю смертю – смерть людську*) змінюється риторичними питаннями з відчуттям тривоги за втрату безпосереднього релігійного почуття людини, за несумісні з вірою в Бога діяння церкви: *Невже на те огнем любові / Він мертву віру окропив? / Невже на те вінок терновий / Чоло божественне повив, / Щоб нині ситий піп з амвона / Кадив злочинний фіміам. / Во ім'я Божого закона / Богопомазаним катам?* (Рильський 2011: 414).

Революційні події початку ХХ ст. мають у вірші виразну негативно-емоційну оцінку, адже вони приносять лише зневагу до Божих заповідей, втрату сакральних релігійних цінностей, напр.: *Христе! Твої не згасли муки! / Там, де, вклоняючись Тобі, / Раби сплели криваві руки / В скаженій, п'яній боротьбі, / Там, де людський потік шаліє, / – Там у незримій самоті / Син непорочної Марії / Конає вічно на хресті* (Рильський 2011: 414).

Контраст фарисейства натовпу, юрби, що «брудні славила діла під назвиськом святого діла», і сакральності Божого

світу, *блажених мук* і *неживих ідей*, недосяжного ідеалу – і страшного, жорстокого світу, в якому дуже важко знайти навіть знаки Божої присутності є наскрізним у збірці «Під осінніми зорями». Засобом увиразнення протиставлення сакрального (високого) і низького є вжиті у сонеті «Бодлер» оксиморони: *В раю блажених мук, де на тонких стеблинах / Ростуть, звиваються химерні квіти зла, / Подібні до очей жіночих і звіриних, / В пекельному раю його душа жила* (Рильський 2011: 314).

Протиставлення сакрального профанному є виразним виявом біблійної оцінності добра і зла, праведності і гріха, напр.: *І в божім храмі чистоти / Дзвенить порочними чарками* (Рильський 2011: 214); *Є дивний чар – тоненьку паутину / Плести з гріха, отрути і вина, – / Хоч в той же час, годину і хвилину / В душі лице Мадонни вирина* (Рильський 2011: 218).

Проте емоційний відчай вже у вірші «Різдвяний сонет» змінюється позитивно-ствердною вірою в перемогу добра над злом, Божих законів над безчинством, воскресіння *нового світу* над *кривавою землею*, напр.: *Під дальній звук урочистого дзвону / Ви воскресили вбогий Вифлєс / І схилену над яслами Мадонну. / Ви світите перед великим днем / Над бідною кривавою землею / Нового світу – новою зорею* (Рильський 2011: 414).

Сакральністю наділене ядерне поняття ранніх віршів М. Рильського – природа, що постає в естетичному вимірі метафоричної біблійної алюзії *солодкий світ*, образну парадигму якого створюють епітети-кольороназви весни як символу непорочної первозданної краси: *простір блакитно-білий і сонце – золотий небесний квіт, узорі надвесняних тонких віт, дівочий погляд – ніби пролісок несмілий*, напр.: ***Солодкий світ!*** *Простір блакитно-білий / І сонце – золотий небесний квіт. / Благословляє дух ширококрилий / Солодкий світ* (Рильський 2011: 263). Барви природи, її краса в мові поезії завжди асоціюється з її Творцем – *Богом, Великим, Всевишнім*, проявами *Божеської руки* в земному житті, напр.: *Умру, а тиха річка полишиться, / Нестиметься своїм шляхом земля, / І світлі образи, сотворені Великим / Пливтимуть як човни* (Рильський 2011: 263).

Святість *солодкого світу* деталізують слова із семантикою світла (*свічі, янголи, засвітити, світ*): *Чи янголи нам свічі засвітили / По довгих муках безсердечних літ, / Чи ми самі прозріли й зрозуміли Солодкий світ?* (Рильський 2011: 314). Біблійні символи світла як перемоги над гріховністю, очищення від бруду буденного існування збережено в прямих і метафоричних номінаціях *світло, сяйво, золото, святого щастя золотий закон* і перенесено на абстрактні іменники, що асоціюються безпосередньо з позитивнооцінними засадами християнського віровчення: *блаженством, безжурністю глибокою, безмежністю і вільним зітханням*.

Сакральність поетичного слова для розкриття сутності *ясного, святого тла* Божого світу прочитується і у вживанні показового для релігійного віровчення епітета *білий* та фольклорної назви-символу *лілія*, напр.: *Білим цвітом розцвілися сливи / На ясному, голубому тлі. / Дні веселі, дні ясні й щасливі / Йдуть, плывуть по водах, по землі. / Солов'їні плачуть переливи / У лісах, в завітчаній імлі... / Дивним цвітом розцвілися сливи / На ясному, на святому тлі* (Рильський 2011: 321).

Досконалість природи Божого світу і духовності людини передають епітети з візуальною, сенсорною, смаковою семантикою: *веселі, чисті, ясноокі мрії, прозорий мед, теплі дощі, золотий ячмінь, достиглі яблука, чисті води, вічні дуби*, напр.: *Тут у коминку огник ледве тліє, / Та зігриває в серці, в глибині / Веселі, чисті, ясноокі мрії / І воскресає призабуті дні* (Рильський 2011: 268).

Сакральність образу природи і реалій земного життя, де скрізь чути *голос Творця*, видно працю *Божеської руки*, часто увиразнюється в тексті протиставленням буденності, приземленості: *І перший дзенькіт синичок бадьорих / І вишній голос доброго Творця? / Чому ж ти радий, хлопчику? / – Я радий, / Що можу я збирати гнилички* (Рильський 2011: 293); *І білий мрамур оживає, / І пестить Божеська рука / Того, хто в куряві чвалає / В дрантивій свиті прошака* (Рильський 2011: 313); *І кожен гімназист – мій братик, / І кожна дівчинка – краса, / І став забруднений Хрещатик / Ясним, як Божі небеса* (Рильський 2011: 416).

М. Рильський часто вживає власні імена біблійних святих – Діви Марії, Петра, Марка, сакральність яких увиразнюють символіко-метафоричні естетично довершені образи природи з частотними епітетами, що передають кольорову гаму і чуттєве сприймання довколишнього світу (*Осіннє свято – свято групи осінніх, / Краса хмарок рожево-перемінних / В урочисто-наївній глибині? – / В незрозуміло-чистій вишині / Небес, як очі Пресвятої синіх* (Рильський 2011: 259); *Плюскоче водяна дорога, одбивши золоті огні, / І голуби Марка святого / Заснули в синій тишині* (Рильський 2011: 295); *Меди та пахоці живиці / Цвіте прозорий вертоград / Край непорочної світлиці / Де Божий сад Марії сниться / І кедрів патріарший ряд* (Рильський 2011: 309).

Сила життєвої енергії, гармонії з природою розкривається, за словами поета, у моменти, коли «вічність / прийшла й поклала руку на чоло». Показовою для ідіостилю М. Рильського є градація дієслів із семантикою звучання (*грім одгримів, соловей заспівав, заіржали коні в далекій імлі*), що створює відчуття життєдайності.

Поет у стилі неокласицизму звертається до грецької міфології. Символом постійної оновлюваності життя людини в його віршах є образ Афродіти — богині вроди й кохання, яка є «найдорожчою повелителькою благословенної любові», що перемагає «ненависть і голод», з якими виразно контрастують *любов і краса*. Метафоричні й метонімічні образи митей природи (*зелені, крапель, голубів*) передають деталізовані чуттєві враження, відчуття чистоти, послідовність руху, змін світу, а градація однорідних дієслів на позначення життєдайного руху створює відчуття навіть не згаданого у вірші вітру, напр.: *Свіжа зелень розгойдалась, / Розгулялась, поплила. / Перші краплі засміялись / До голодного зела / Голуби летять у сховок, / і в тіснім голубнику / Ряд округлих їм головок – / Як намисто на разку* (Рильський 2011: 314). Кожна деталь, кожен образ природи – це явлені Богом сакральні благовісті, естетичні біблійні символи: *Голуби кружляють / Білими сніжинками, / Солов'ї сміються / У гаю святому. / Кожний з них – твій вісник, / Посланець окрилений... / Світ увесь для мене – / Невід золотий* (Рильський 2011: 311).

Показовим для мовотворчості М. Рильського є сакральне звернення до Бога через молитву – молитву до приторку Божої руки; до небес, як очі Пресвятої, синіх. Уживання дієслова *молитись* у його первісному релігійному значенні «звертатися до бога, до святих з проханням, подякою; проказувати слова молитви» майже завжди пов'язане з сакральньо-символічним емоційно-естетичним сприйняттям явищ природи, що створює експресивно-піднесену тональність усього контексту: *Коріння дуб розкинув узлувате, / Спокійним віттям захищає дім. / Спиниться б, вороного прив'язати / І помолиться б образам святим* (Рильський 2011: 414); *Молюсь і вірю. Вітер грає / І п'яно віє навкруги, / І голубів тремтячих зграї / Черкають неба береги* (Рильський 2011: 263). Сакральність у віршах часто посилюється порівнянням прагнень людини до святості з реаліями життя святих: *В високій келії, щасливо-одинокій, / Чернець без божества і жрець без молитов, / Найшов я крижаний і незглибимий спокій, / Що більший над земні страждання і любов* (Рильський 2011: 414).

У поетичних контекстах М. Рильського дієслово *молитися* часто набуває метафоричного, ліричного звучання, засвідчуючи сакральну десемантизацію лексеми, але натомість актуалізуючи імпліцитну сему «захоплення» (творінням Божих рук) – захоплення передусім красою природи, напр.: *Заб'ється в серці дивне поривання, / Чудний мороз по тілі пробіжить, / І хочеться під п'яне колихання, / Під п'яне колихання верховіть / Молитись чистим, голубим просторам, / Не боячись бути названим актором* (Рильський 2011: 263).

Молитву як «захоплення» адресовано в поезії також естетично довершеному образу Бога – дівочій красі і вроді: *Тобі одній, намріяна царівно, / Тобі одній дзвенять мої пісні, / Тобі одній в моєму храмі дивно / Пливають молитви і горять огні* (Рильський 2011: 272); *Я б склав тобі молитву, я б на коліна став / Я б чорну загадку любов'ю розгадав, / Та в час, як тінь спадає на почорнілий ліс, / Мою молитву вітер розвіяв і розніс* (Рильський 2011: 266).

Експресивність висловлювання поетичного слова М. Рильського досягається повторенням сурядних сполучників

із однорідними підметами, додатками, обставинами: *І короп золотий в глибинах чистих вод, / І пари голубів, покірних Афродіті / І звір із темних нір, і соколи з висот, / І молоді уста, жагою піврозкриті, – / І вдень, і ввечері богам несить дари* (Рильський 2011: 268).

Ціннісні доміанти сакральності ранньої творчості М. Рильського через непрямі номінації по-новому розкрилися в збірці «Троянди й виноград», яку дослідники називають «третім цвітінням», у якій є «ясність барв, емоційна рівновага, точність деталей, зосередженість і спокій, звернення до образів світової класики, інтертекстуальність» [Агеєва 2012: 48]. Сакральність відгукується в багатьох словах, які вже десемантизувалися, розширили свою семантику; у висловах, які вже стали афоризмами. Виконуючи стилістичну, композиційну, прагматичну функції в художньому тексті, вони утримують ціннісні доміанти образних книжних синтагм релігійного стилю, набувають неповторного індивідуально-авторського осмислення, зберігають тяглість духовної пам'яті нації.

Агеєва В. Мистецтво рівноваги. М. Рильський на тлі епохи. Київ: Книга, 2012. 392 с.

Агеєва В. Туга за трансцендентним і пантеїстичні осяяння: до проблеми художньої еволюції М. Рильського // http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10898/Aheyeva_Tuha_za_transtsendentnym.pdf

Жайворонок В. В. Бібліїзми. Українська мова: енциклопедія. Київ, 2007. С. 37.

Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ, 2001. 312 с.

Піддубна Н. В. До питання про статус бібліїзмів у сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.* Харків, 2017. Вип. 45. С. 40 – 46.

Скаб М. Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Зб. наук. праць.* Чернівці, 2016. Вип. 772. С. 13–20.

REFERENCES

Aheeva, V. (2012). *The Art of Equilibrium*. M. Rylskyi against the background of the era. Kyiv (in Ukr.).

Aheeva V. Longing for transcendental and pantheistic insights: towards the problem of artistic evolution of M. Rylsky http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10898/Aheyeva_Tuha_za_transtsendentnym.pdf (in Ukr.).

Zhaivoronok, V. V. (2007). *The Bible. Ukrainian language: encyclopedia* (p. 37). Kyiv (in Ukr.).

Koval, A. P. (2001). At first there was a word: Winged statements of biblical origin in the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

Piddubna, N. V. (2017). On the Status of Biblicalisms in Modern Ukrainian. *Linguistic Studies: Coll. of sciences. to the KhNPU them. GS Skovoroda*. Kharkiv, Vol. 45, 40 – 46 (in Ukr.).

Skab, M. (2016). The influence of the Bible on the Ukrainian language: the scope, aspects and major problems of their study. *Bulletin of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University: Coll. of sciences*. Chernivtsi. Vol. 772, 13 – 20 (in Ukr.).

Статтю отримано 08.02.2020

Tefiana Kots

SACREDNESS IN SPEECH-MAKING OF MAKSYM RYLSKYI

The article is devoted to the analysis of linguistic means of sacrality as a style category, covering the solemnly elevated, traditionally established register of expressive linguistic means that hold the dominant values of the figurative book syntagms of religious style. Particular attention is paid to the unveiling of the stylistic potential of biblical words and expressions in the early speech-making of Maksym Rylskyi. The linguistic mechanisms of sacrality as a means of creating linguistic color, solemn, sublime, aesthetic perfection, positively-valued sounding of a poetic word are revealed. Performing stylistic, compositional, pragmatic functions in the artistic text, the sacral units are expressions of the individual-authorial reception of the values.

Traditional artistic means of expressing sacrality in Maksym Rylskyi's language are biblical words and phraseologisms, which are included in the registers not only of dictionaries of biblical words and expressions, but also of common phraseological and interpretative dictionaries dominant in the figurative book syntagms of the religious style and at the same time the expression of the gravity of the spiritual memory of the nation. In poetic contexts biblical words and expressions often acquire a metaphorical, lyrical sound, attesting to the sacral desemantization of lexemes, but instead actualizing implicit linguistic semantics.

Keywords: sacredness, sacred means, biblical words, biblical phraseologisms, Church Slavonic vocabulary, individual style.